

Hazparneko euskaraz bi hitz¹

DUGUINE, Maia
(UPV/EHU & Université de Nantes)
maia.duguine@ehu.es

Idazki honetan, Hazparneko euskara ukitzen duten zenbait gai aipatuko ditut. Helburua arrunt xumea dut: interesgarriak iruditzen zaizkidan Hazparneko mintzoaren alderdi batzuk aurkeztu nahi ditut, gaur egun hizkuntzalaritzan egiten den lanarekin perspektiban jarritz.

Lehenik, Hazparneko euskararen soziologiaz eta horren inguruan ikus daitekeen ideologiaz mintzatuko naiz, laburki. Ondotik, tokiko mintzoa bera nolakoa den ulertzeko pista batzuk irekiko ditut. Dialektologiaren ikuspegitik nola definitzen den ikusi ondotik, ezaugarri batzuk aurkeztuko ditut, gaur egun ezaugarri horietaz dakiguna laburki azalduz. Amaitzeko, geroari begira, irekiak diren aukera batzuk aurkeztuko ditut.

I. Hazparneko euskaldunak eta Hazparneko euskara

Hazparneko euskaldunetz eta bertako euskalkiaz mintzatu aitzin, hizkuntzaren egoera soziolinguistikoz zenbait hitz erran behar dira. Ongi jakina

¹ *Euskaltzaindia* eskertu nahi nuke, bai eta Aurelia Arkotxa eta Beñat Oyharçabal ere, erakundearen 90. hamarkadaren kariatara Hazparnen hitzaldi bat ematera gonbidaturik, eta artikulu gisa *Euskera* agerkarian argitaratzeko posibilitatea emanik. Eskerrak ere Jon Artzari, Aritz Irurtzuni, bai eta Eusko Jaurlaritzak Hizkuntzalaritza Teorikorako Taldeari (HiTT) emandako GIC07/144-IT-210-07 dirulaguntzari, MCINen FFI2008-04789/FILO proiektuari eta ANR-eko TSABL proiektuari (ANR-07-CORP-033) ere.

den bezala, azken hamarkadetan euskararen ezagutzak eta erabilerak behe-rakada izugarria jasan dute ipar Euskal Herri osoan (ikus Coyos 2007, Eusko Jaurlaritza 2008).

1996tik 2006ra Eusko Jaurlaritzak egin inkesta soziolinguistikoek argi uzten dute elebidunen proportzioa orokorki jaisten ari dela:

1. taula. Hizkuntza-gaitasunaren bilakaera. Iparralde, 1996-2006 (%)

Hizkuntza-gaitasuna	16 urte edo gehiagoko biztanleriaren elebidunen ehunekoak		
	1996	2001	2006
Elebidunak	26,4	24,8	22,5
Elebidun hartzaileak	9,3	11,7	8,6
Erdaldun elebakarrak	64,2	63,5	68,9
Guztira	212400	221600	230200

Iturria: IV. *Inkesta Soziolinguistikoa. Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza*. Eusko Jaurlaritza, 2006.

Hazparne, bistan da, ez da joera horretatik kanpo gelditzen; transmisioaren atzerakada egunero ikus daiteke bertan ere. Biziki euskalduna zen herri honetan, gazte guti entzuten da orai euskaraz karrikan. Baina nola esplika al-daketa hori? Zergatik gizartea frantsesera lerratu da, edo lerratzen da? Ez naiz hemen analisi soziolinguistiko batean sartuko, baina Hazparneren eta hazpandarren ezaugarri batekiko lotura egin nahi nuke. Hazparne, inguruetako herriarik handiena da. Gainera XIX. mendeko bigarren partetik XX. mendeko hastapenera, zapatagintza industria garrantzitsu bat garatu da, familia handiak agertu dira, eta biztanleen egoera ekonomiko orokorra hobetu da.

Historia berezi horren ondorioa den ala ez, ez da argi, baina inguruko herrietan hazpandarrik handikariak, hantusteak direlako iritzia hedatua da, eta gaur egun oraino dirauen trufa bilakatua da: «hazpandar horiek, zer handikariak!». Hantuste hori dela eta, pentsa liteke hazpandarrek jende xumearen hizkuntza, hots euskara, baztertu dutela ‘handien’ hizkuntza, erran nahi baita frantsesa, berenganatzeko.

Bitxiki, hipotesi honen aldeko datuak aurki daitezke, modu irrigarrian planteaturik, Telesforo Monzonek 1966an idatzi *Hazparneko anderea an-*

tzerkian. P. Lafittek dionez (1990), Molière-ren *Les femmes savantes* komediaren izpirituan idatzitako obra da hau, eta honela deskribatzen du 'Hazparneko anderea', hots, Geaxine pertsonaia: «andere hori ez da segur nor-nahi; moko fier bat bethi bai, bere familiaren ohoreaz ezinago hartua: bere senhar amerikanoaren fortuna ez askiz, handi-mandiarena egin nahi du eta «markisa» tituluaren ondotik dabila, irri-egingarri bilakatu beharrik ere».

Baina horrelako izaera edukitzeaz gain, Geaxinek hizkuntzari buruzko ideia argiak ditu. Begira adibidez ondoko pasarte. Geaxinek Mayi bere alaba markisarekin ezkondu nahi du, eta eszena honetan, Geaxine, Panpilli bere senarra eta markesa zaldiz dabilta. Senarra Geaxineri euskaraz mintzatzen zaio. Hona hemen honen erantzuna (eta nik egin euskararako 'itzulpena'):

(1)

GEAXINE – Né mé parlé pa an bask
Ké ask!
Parlé moi de txebal
De golf é de tenis
Kom le fon lé markis
Mé né mé parlé pa
Txebusanpri de kuis
Sé né pa le langax
De un markis!

(1') 'Itzulpena'

Ez zaitzaizkidala euskaraz mintza
Ze higuina!
Mintza zaldiez
Golfaz eta tenisaz
Markesek egiten duten bezala
Ez zatzaizkidala mintza
Otoi, izterrez
Hau ez da
Markesa baten hizkera!

Hemen, Geaxine frantsesez mintzatzen da. Ortografia nahasia erabiliz, Monzónek hizkuntza hori gaizki erabiltzen duela adierazten du. Bistan da, egile honen hutsegite batzuk begi-bistakoak dira; egia erran, hazpandar bat baino gehiago, espainol bat imajinatuko genuke hitz horien erraile (*ke ask* gaztelaniazko *que asco* daiteke, ‘frantsesturik’; gisa berean, euskaldun batek *cheval* ez luke *txebal* ahoskatuko, baina *xebal*, eta abar). Hala ere, hemen islatzen den ideologia interesgarria da: euskara ez da markesa batek, ez eta Geaxine bezalako markesa-nahi batek erabil dezakeen hizkuntza: okaztagarria da.

Ikus dezagun beste pasarte bat. Ondokoan, Geaxinek Panpilliri Mikolasa sehiari kexatu zaiola adierazten dio. Hona elkarrizketaren jarraipena:

(2)

PANPILLI – ... Zer egin du?

GEAXINE – Zer egin? Mayi gure alabari eztio ba, nere aintzinean hol-hola erran: Mayi?

[...]

MIKOLASA – Nola erran behar nion ba?

GEAXINE – Gu bezalakoan alaberi erraiten zaien bezala: Mamasel.

Berriz ere ideia berttua azaleratzen da Geaxinerean hitzetan. Haiak bezalako goi mailako jendeari mintzatzerakoan, hauen maila soziala errespetatu behar da, baina gainera errespetu hori frantsesez adierazi behar da: horrela, alabari *mademoiselle* erran behar zaio. Berriz ere, Geaxine hantusteak frantsesa hobesten du.

Hazpandarrak Geaxineak ote dira? Euskaldun izateaz lotsa ote dira? Hipotesi honek euskararen atzerakadaren azalpenaren parte bat eskaini dezake, baina ez azalpen osoa. Lehenik, ezin liteke hipotesi hau Hazparnerekin bakarrik lotu, euskararen ezagutzaren eta erabileraren beherakada Ipar Euskal Herri osoan egin delako. Baina partikulariki, ondoko galdera egin behar da: hazpandarrak egiazki besteak baino hantusteagoak ote dira? Ala ideia hau ez ote da eskualde guzietan gertatzen den herrien arteko betiko lehiak ekarritako beste aurreiritzi bat?

Ene asmoa ez baita erantzun baten proposatzea, galdera irekia utziko dut hemen, eta Xalbadorren 1972ko bertso batzuk ekarriko ditut eztabaidara. Mattinek kantatu bertso trufari batzuei erantzun gisa egin zituen:

- (3) Zendako debru ari zerate pundu berekilan teman?
Gaurko egunean behar gintuzke puskat goraxau ereman
Zendako debru balio gabe diren solasak guk erran?
Hazparne'k merezi duenikan gaur ez baitakogu eman.

Bazkal-ondoan gaur izan dira pertsu haitada beroak,
Eta Hazparne'k argi ditzala oraikoak ta geroak.
Hazparne galtzen ari zaukula hor mintzo dira eroak,
ez, ez, Hazparne'k oraino bizi ditu eskualdun erroak.

Gure Jainkoak banatzen baitu behar denean grazia,
eta Hazparne ez du oraino arras debalde utzia.
Mediku on bat bada ber'ustez haren sendatzen hasia,
eta mera're bere alde du, etxian dauka farmazia.

Mattin, ez laike kantatu behar sekulan besten berririk,
bertzen bihotzak dauden lekuan uzteko geldi-geldirik.
Otoi, Hazparne, zuk erradazu ez duzun kusten argirik?
Baldin Hazparne itzaltzen bada, ez dugu Eskual-Herririk.

Ene bihotza agertzen badut ez naizazuela gaitzetsi,
berroi ta zazpi urte baditut, egi erden behar hasi.
Orai artean debaldekoa izan da ainitz garrasi,
gazte maiteak, segi zazue, nehoiz ez zazuela etsi.

Zonbaitek berdin erranen dute gu ez garela perestu,
erabiltzen ditugulakotz hal-hulako zonbait jestu.
Bainan Hazparne maitagarriak hortan hobenikan eztu,
idai desberdin izanagatik ibil zaitze eskuz-esku.

Gauza hau ikusiko balute gure arbaso lehenek:
Len etzukean holakorikan, zer debru derasa hunek?
Beren herria zain dezatela han sortu diren gizonak,
irririk nehoiz egin ez dezan ifernuan den Satanek.

Telesforo Monzónen antzerkiak, hor gaindi Hazparnez eta hazpandarez entzuten dena islatzen du, eta eskualdea ezagutzen dutenentzat irri-garri egiten da. Haatik, irudi horrek errealitatea ere islatzen ote duen, hori ez da argi.

Hizkuntzaren alderdi soziologikoa horretan utzirik, ondoko atalean hizkuntzaren izaerara itzuliko gara. Horrela, Hazparneko mintzoa euskalkien artean nola kokatzen den ikusiko dugu.

II. Hazparneko euskara: sailkapena

Zein da Hazparnen mintzatzen den euskalkia? Euskal Herriko mapan, Hazparne Lapurdin kokatua da, baina ekialdean Nafarroa Beherearekin mugan da. Nafarroa Behereko hainbat herrirekin gainera, tradizionalki, kulturalki, eta geografiak eraginik ere, harreman hertsia ditu, Aiherra, Isturitze, Bastida eta Lekuinerekin adibidez.

Bonaparte Printzeak egin euskalkien sailkapenean, Nafarroa Beherearekiko hurbiltasun hori islatzen da. Horrela, Hazparneko mintzoa ‘mendebaldeko behe-nafarrera’ multzoan sartzen da, Baigorrikoarekin. Baina ez da hala ere haustura handian Lapurdiko ekialdeko eta erdialdeko herrietako mintzoengandik: adibidez, Bonapartek mendebaldeko behe-nafarreraren multzo horretan berean kokatzen du Uztaritze.

Hortaz, Lapurdiko eta Nafarroa Behereko mintzoen nahasketa edo ‘mutante’ bat ote da Hazparneko euskara? Ez, hau ez litzateke deskribapen egokia. Dialektologiak erakutsi digunez, anitzetan hizkeren arteko mugak ez dira zehatzak, eta, dirudienez, hori da hemen duguna. Horrela, Caminoren (2004) lanak erakusten du Hazparneko euskarak ez duela desberdintasun handirik ekialdean dituen mintzoekiko. Gisa berean, Epelderren lanak (2003, 2004) erakusten du mendebaldeko mintzoekiko ere desberdintasun tipiak dituela. Hau da, Hazparneren ekialdetik mendebaldera (edo alderantziz) aldaketak mailakatuak dira, ez baita muga dialektalik, eta Hazparneko mintzoa, naturalki, tarteko posizio horretan gertatzen da.

Horrek Zuazok (2008) egin sailkapenera eramaten gaitu. Hizkuntzalari honek, euskalkiak eta azpieuskalkiak bereiz ditzagun proposatzen du. Proposamen honetan, euskalki bat, Nafar-Lapurterra, Lapurdiko kostatik Nafarroa Behere osora hedatzen da, eta bi azpi-euskalki ditu: sartaldekkoa eta sortaldekkoa. Bi hauen artean, tarteko eremu bat bada, Uztaritze, Jatsu, Haltsu eta Kanbo herriekin, besteak beste. Sailkapen honetan, Hazparneko mintzoa, nafar-lapurteraren sortaldekoko multzoan kokatua da, baina tarteko eremuan diren Kanbo, Haltsu eta Jatsu herrien mugakide izaki, nolabait ez da sartaldekoko mintzoetatik urrun.

Ondoko atalean, Hazparneko euskararen ‘ezaugarri’ batzuk aurkeztuko ditut, hauetaz dakiguna laburki azalduz.

III. Hazparneko euskara: ezaugarri batzuk

Aitzineko atalean erran bezala, Hazparneko euskara arrunt erdikoa gertatzen da nafar-lapurteraren eremuaren baitan. Horrengatik, guti dira gramatikaren aldetik bereziak eta bereizgarriak izanzen diren ezaugarriak. Hau dela eta, atal honetan aurkeztuko ditudan lau hizkuntza-fenomenoetatik bat ere ez da Hazparneko euskaldunengan bakarrik entzuten. Areago, ‘Hazparneko eskualdea’ deitzen den horren mugen bestaldeko aldakietan ezaugarri dira ere.

Hainbat arrazoiengatik hautatu ditut lau fenomeno horiek. Alde batek, gehienak euskalaritzan guti deskribatuak direla iruditzen zait; honenbestez, toki tipi hau eskaini nahi diet. Bigarren arrazoia aitzinekoari lotua da: guti ezagutuak direnez, irakurleentzat berritasun interesgarri bat izan litezkeela uste dut. Eta hirugarren arrazoia berekoia da: hizkuntzalari gisa, ‘bitxikeria’ hauek aspaldidanik ene kuriositatea kitzikatzen dute, eta bereziki interesgarriak iruditzen zaizkit. Ikusiko dugunez, hizkuntzalariak hauetako batzuen ikertzen dabilta gaur egun. Hortaz, artikulua hau, egiten ari den lanaren aurkezteko plataforma gisa ere erabili nahi nuke.

Erran bezala beraz, lau fenomeno aurkeztuko ditut hemen, bat fonetikaren alorrekoa, besteak joskerari lotuak. Lehenik, Hazparneko eta inguruetako herri batzutako ezaugarri fonetiko bat ikusiko dugu: *ü* soinua. Ondotik,

komunztaduraren ‘desagertzeaz’ mintzatuko gara, zehar osagarrien (edo datiboen) komunztadura eza ikusiz. Hirugarrenik, ‘bai/ez’ galderak *-a* formako atziki batekin eratu daitezkeela ikusiko dugu. Amaitzeko, Hazparne eta inguruetakoko barietateetan, bestelako galderen eraikitzeke bi manera direla ikusiko dugu: *galdera estandarrak* eta *galdera indartuak* bereiziko ditugu.

a. *ü* soinua

Has gaitezen fonetikarekin, hots, soinuekin. Euskaraz, *ü* grafiarekin idazten dugun soinua Zuberoko aldakiari lotzeko ohitura dugu. Euskalariak aspaldian ohartuak dira haatik, Zuberotik urrun, Lapurdiko ekialdea deienezakeen eskualdean, hurbila den soinu bat entzuten dela; eta Hazpandarrengan atzeman daitekeela besteak beste (P. Charrittonek (1985) P. Broussain aipatzen du).

Gainera, zubererarenak ez bezalako ezaugarriak ditu soinu honek. Alde batetik, artikulazioa ez du arrunt berdina: Epeldek (2004) dionez, ez dirudi Zuberokoa bezain palatalizatua. Ondotik, ez da batere kasu beretan agertzen: Hazparnen eta inguruetan, *ü* soinua *u + a* motako elkarketetan gauzaten da (asimilazio prozesu bat da).² Har dezagun *gatu* izena lehen adibide gisa. Izen honi *-a* artikulua gehitzerakoan, *u* soinua *ü* bilakatuko da: *gatiüa*. Gisa berean, *galdu* aditzari artikulua bera gehitzen bazaio partizipio gisa erabiltzerakoan, *galdüa* ahoskatuko da.

Azpimarratu behar da arau fonetiko hori desagertzen ari dela, eta gaur egun belaunaldi gazteenei bakan entzuten zaiela horrelakorik Hazparnen.

b. Zehar osagarriarekiko komunztadura

Euskaraz aditzaren flexio-morfologia aberatsa dela erran ohi da. Bereziki, aditz laguntzailea bere argumentuekin, hots, ergatiboz, absolutiboz eta/edo datiboz markatuak diren subjektu eta osagarriekin jokatzen da. Hau ondoko adibidean itxuratzen da:

² *u + a* elkarketetan bokalen gauzatzeko fonetiko moldatzen duten (beste motako) prozesuak badira ipar ekialdeko beste mintzo anitzetan ere (ikus Hualde 1991: 181, Epelde 2003, 2004).

(4) Nik hurrei afaria prestatu *diet*.

Perpauz honetan, *diet* aditz laguntzailea *nik* ergatibozko subjektuarekin, *hurrei* datibozko zehar osagarriarekin eta *afaria* absolutibozko osagarri zuzenarekin jokatu da. Hori dela eta, zehar osagarriarik gabeko perpauz batean, aditz laguntzailearen forma desberdina izanen da, komuntadura marka bat gutiago edukiko duelako. Horrela, azpiko esaldian, aditz laguntzaileak forma desberdina du, ez delako zehar osagarri batekin jokaten:

(5) Nik afaria prestatu *dut*.

Bestalde, komuntadura baitezpadakoa da: aditza, perpausean dituen argumentu guziekin jokatu behar da. Hortaz, ondoko perpauzak ez dira gramatikalak, adibidez:

(6) *Nik afaria prestatu naiz.

(7) *Nik afaria prestatu da.

Hau da, aditza ezin da argumentu bakar batekin jokatu bi dituelarik perpausean. Hala ere, Hazparneko euskaldunengan (eta orokorkiagi ekialdeko mintzo askotan), ondokoa bezalakoak entzun daitezke:

(8) Nik hurrei afaria prestatu *dut*.

Hemen, aditz laguntzailea (5)ekoa bezalako da, erran nahi baita, subjektuarekin eta osagarri zuzenarekin jokaten da bakarrik. (8) erabat txarra irudituko zaie beste euskalki bat mintzatzen duten hiztunei; baina jakin behar da (4) eta (8) gisako egiturak, biak onak direla Hazparnen (eta ekialdeko mintzoetan oro har; ikus Etxepare 2010 eta bertan eman erreferentziak).³

³ Schurhardt-ek (1992: 266), Azkuek Hazparnen ondoko esaldi bitxia (*frase «estrambótica»*) entzun zuela dio:

⁽ⁱ⁾ Gizon hori mila libera zor dut nik.

Hemen, ez da zehar osagarriarekiko komuntadurararik, baina gainera osagarri hau ez da *-ri* datiboarekin markatua ere. Hala ere, ez dut uste hau adibide adierazgarria denik: hazpandarrei berei arrunt *bitxia* egiten zaie.

Iduri luke beraz zehar osagarriarekiko komuntzadura hautazkoa dela hiz-tun hauentzat. Hala ere, nola ez, gauzak ez dira hain sinpleak. R. Etxepare eta B. Oyharçabal ikerleek daramaten lanak erakusten du zehar osagarri-arekiko komuntzadura ez dela hautazkoa: (4)ko eta (8)ko perpaus motak onak badira ere, kasuan kasu, komuntzadura eza edo komuntzaduraren presentzia bestea baino hobea izan daiteke, edo aukera bakarra. Adibidez, Etxeparek (2010) erakusten du zehar osagarria anafora bat delarik, oro-korki ez dela komuntzadurarik egiten:

(9) Bakea eman dezagun elgarri.

(10) Maizegi dugu gure buruari galde egiten.

Haatik, datu hauekin paraleloan, beste kasu batzuetan komuntzadura beharrezkoa dela erakusten du; hau gertatzen da *gustatu* bezalako aditz psikologikoekin adibidez:

(11) Mireni ez zaio gustatu.

(12) *Mireni ez da gustatu.

Bestalde, Etxepare eta Oyharçabalek (2008) beste fenomeno batekiko lotura interesgarri bat egiten dute. Ipar ekialdeko hizkeretan, besteetan ez bezala, *-ri* datibo markak (zehar osagarria markatzen duenak) erabilera za-bala du. Hau azpiko adibideek itxuratzen dute: datiboa, espazio harremane-tan (13), aditz aspektualen osagarrietan (14), aditz atelikoaren osagarrietan (15) edo postposizio konplexuetan (16) ager daiteke:

(13) Erretora badoa atearen gakoari. (P. Larzabal, *Lan guztiak*)

(14) Josteari lotu da.

(15) Ateari jo.

(16) Paretari kontra.

Etxeparek (2010) hau guztia frantsesaren eraginaren ondorio bat izan litekeela iradokitzen du. Zehazkiago, frantsesaren *à* preposizioaren joka-moldearekiko moldatutako aldaketa dela proposatzen du; hala izaki, fran-tsesaren eraginak euskalki hauetako datiboaren jokamolde orokorra azal-duko luke.

Aipatu datiboari buruzko lan honek bezala, beste lan batzuk gaur egun ipar Euskal Herriko mintzoetan ikus daitezkeen aldaketa zenbait frantsesarekiko kontaktuak eraginak izan litezkeela iradokitzen dute (ikus adibidez Duguine & Irurtzun 2010). Honek, hizkuntz-aldaketaren ulermen eta azalpen egokiak erdiesteko bidea irekitzen du, ikerketarako bide berri bat irekiz (ikus ere Epelde & Oyharçabal 2009, hizkuntza aldizkatzeaz).

d. Galdera-erantzun indartuak

Aurkeztuko ditudan azken bi fenomenoak galdera-erantzun paretan agertzen dira. Lehena ‘galdera-erantzun indartuen’ fenomenoa deitzen da. Fenomeno hau zer den ulertzeko, har dezagun galdera-erantzun pare estandar bat, eman dezagun (17)koa:

- (17) A: Nork jan ditu gereziak?
B: Haurrak jan ditu gereziak.

Bi perpaus hauetan, *nork* galde-hitza eta *haurrak* galdegaia (erantzuna ematen duen hitza) *jan ditu* aditz multzoaren ezkerreko gunean agertzen dira. Hau euskararen gramatikaren arau orokor bat da; ondoko adibideak erakusten duenez, galde-hitza edo galdegaia perpauseko beste osagai bat izanik ere – hemen osagarri zuzena –, gune horretan agertuko da:

- (18) A: Zer jan du haurrak?
B: Gereziak jan ditu haurrak.

Euskarazko galdera eta erantzun estandarretan honako araua dugu beraz: galde-hitza edo galdegaia aditz multzoaren ezkerrean agertzen da.

Hazparneko barietatean, haatik, egitura estandar honen ondoan beste bat dugu: ‘egitura indartua’. Hau (19)ko elkarrizketan itxuratzen da, (17) koaren parekoa litzatekeena:

- (19) A: Nork ditu gereziak jan?
B: Haurrak ditu gereziak jan.

Hitz ordena, hemen, desberdina da: galde-hitza/galdegaia ez da aditz multzo osoaren ezkerrean, baizik eta aditz *laguntzaile* soilaren ezkerrean.

Interesgarria dena, bestalde, ondoko hau da: egitura estandar eta egitura indartuek ez dute baitezpada esanahi ber-bera (ondoko eztabaida Duguine & Irurtzun (2008) lanean oinarritzen da). Har ditzagun berriz ere bi galdera motak:

(20)	Nork jan ditu gereziak?	<i>Egitura estandarra</i>
(21)	Nork ditu gereziak jan?	<i>Egitura indartua</i>

Nehork gerezirik jan ez duen egoera batean (20) galdetu daiteke, baina (21) galdetzea nolabait desegokia litzateke. Honen arrazoa ondokoa da: (21)eko galdera egiten duenak, norbaitek gereziak jan dituela inplikatzeko; hots, galdera *aurreuposizionala* da. Erran nahi baita (21)en erabilera egokia izanen dela bakarrik egia baldin bada norbaitek gereziak jan dituela.

Egitura indartuen beste berezitasun bat galdegai egituretan azaleratzen da. Horren ikusteko, har ditzagun galdegai egitura estandarra eta galdegai egitura indartua:

(22)	Haurrak jan ditu gereziak.	<i>Egitura estandarra</i>
(23)	Haurrak ditu gereziak jan.	<i>Egitura indartua</i>

Eta har dezagun ondoko egoera. Imajinatu gerezi saski bat genuela, eta gerezi kopurua tipitu dela. (22)koa esaten badut, posible da haurraz gain beste norbaitek ere gereziak jan izana. Adibidez, baldin badakit haurrak eta Peiok gereziak jan dituztela, (22) erran dezaket, benetako gezurrik erran gabe ((22)ren ondotik gehitu baitezaket «eta Peiok ere jan ditu»). Haatik, (23)ko perpausarekin, gereziak jan dituen bakarra haurra dela inplikatzeko da. Honenbestez, Peiok ere gereziak jan baldin baditu, gezur baten esaten ari izanen naiz. Ildo beretik, ezin dut «eta Peiok ere ditu jan» gehitu.

Horrek erakusten du egitura indartuetan galdegaia, edo galde-hitza, *exhaustiboa* dela, egitura estandarretakoa ez bezala. Lehen egiturak erantzun osoa eskatzen du, bigarrenak ez.

Laburbilduz, egitura indartuek, egitura estandarrek ez bezala, gertakaria aurreuposatzen dute, eta exhaustiboak dira. Bestalde, ohargarria da nolabait P. Lafittek (1944) intuizio bera zuela. Horrela, (19)ko galdera indartua (24)koa bezalako perpaus erdibitu baten parekoa zela zioen.

(24) Nor da gereziak jan dituen?

Argiki, (24)ko galdera, egitura indartuak bezala, auresuposizionala da, norbaitek gereziak jan dituela inplikatzan baitu (ezin dut (24) galdetu ez baldin badu nehork gerezirik jan). Gisa berean, exhaustiboa da. Hau da, gereziak haurrak eta Peiok jan baldin badituzte, «Haurra da gereziak jan dituen» erranez, ez dut erantzun osoa ematen. Gisa berean, esaldi honi ezin nioke gehitu «eta Peio da ere».

Entzun ohi da nafar-lapurteraz galdera-erantzunetarako bi egitura mota direla. Hemen ikusitakoarekin, erran dezakegu hau egia dela, baina ez dela zehatza, ez baitira baliokideak: elkarrizketaren testuinguruaren arabera, hiztunak egokiena den estrategia aukeratu behar du.

d. -a atzizkia 'bai/ez' galderetan

Erran bezala, aipatuko dudan azken puntua ere joskerari dagokio. 'Bai/ez' galderetan, erran nahi baita baiezko edo ezezko erantzuna har dezaketen galderetan atzematen da.

Bai/ez galderak, euskaraz, intonazioarekin markatzen dira batez ere, ez baita baieztapenarekiko hitz ordena aldaketarik (aitzineko azpiataleko galderetan ez bezala). Konparatu adibidez (25) eta (26):

(25) Haurrak jin dira.

(26) Haurrak jin dira?

Idatzian, (26)ko perpausa galdera dela galdera ikurrari esker asmatzen dugu. Ahozkoan, intonazioari esker. Bistan da, euskaraz *ote* edo *al* bezalako galde-partikulak ditugu. Hauek, aditz nagusia eta aditz laguntzailearen artean kokaturik, dudarik gabe perpausa galderazkoa dela adieraziko dute:

(27) Haurrak jin ote/al dira?

Haatik, partikula hauetaz gain, Hazparneko euskaraz, eta inguruetakoa hainbat mintzotan (ikus ere Epelde 2004), beste bat dago, *-a* partikula. Partikula hori aditz laguntzaileari erantzen zaio perpaus jokatueta, baina *bai* edo *ez* hitzei ere lot dakieke. Hona hemen adibide batzuk:

(28)	Haurrak jin dira?	(Haurrak etorri al dira?)
(29)	Zerbait edan nahi duzuia?	(Zerbait edan nahi al duzu?)
(30)	Antzerkia ikusi zinutena?	(Antzerkia ikusi al zenuten?)
(31)	Baia?	(Bai ote?)
(32)	Eza?	(Ez ote?)

Euskaltzaindiak (1997: 500) ondoko adibidea ere ematen du. Hemen (33B), partikula *nik* subjektuari lotzen zaio:

- (33) A: Zuek egin omen duzu hori.
B: Nika?

(28)-(30) adibideetan ikus daitekeenez, partikulak aditz laguntzaileko azken bokalaengan aldaketa fonologiko batzuk eragiten ditu. Bereziki interresgarria dena hemen, partikula honek duen jokabide berezia da: *ez da ote* edo *al bezala* bi adizkien artean kokatzen, baina atzizki batek bezala funtzionatzen du, aditzarengan aldaketa fonologikoak eraginez gainera (ikus Euskaltzaindia 1997).

Atzizki hau beraz, ez da besteak bezalakoa morfologikoki. Dakidanez, ez da euskal hizkuntzalaritzan honen azterketa xeherik egin. Horregatik, eza-gunak diren ezaugarriak besterik ezin izanen ditut hemen aurkeztu.

Alde batetik, atzizki hau duten hizkeretan, *ote* partikula ere erabiltzen da. Horrela, *-a* eta *ote* 'hautazkoak' dira. Lafittek (1944) egiten duen deskribapenean, *-a* atzizkiak irakurketa 'neuro' bat du, eta *ote* partikulak dudazkoa. *Ikusi othe nute?* perpausa, adibidez, honela itzultzen du frantsesera: 'm'ont-ils vraiment vu?' (hots: benetan ikusi naute?). Banaketa hori gaur egungo hiztunengan zertan den ikustekoa da oraino: ez dakigu Lafittek egin bereizketan zertan den.

Baina beste ezaugarriak harrigarriak egiten dira, oraintxe ikusi dugun *ote* eta *-a* partikulen parekotasuna kontutan hartzen baldin badugu: biak joskeraren ikuspegitik aski desberdinak izan litezkeela erakusten dute. Alde batetik, Lafittek (1944) erakusten duenez, lehena mendeko perpaus batean sar daiteke, bigarrena haatik ez (ikus ere Euskaltzaindia 1997: 500):

(34) Ez dakit [ikusi ote nauten].

(35) *Ez dakit [ikusi nautena].

Beste aldetik, *-a* (beste hizkeretako *al* partikula bezala), bai/ez galderetara mugatua da. Ezin liteke, eman dezagun, ondokoak bezalako galderetan agertu (ikus Lafitte 1944, Euskaltzaindia 1997):

(36) *Nor etorri dea?

(37) *Nolako gizona ikusi duzuia?

Mintzo hauetan, haatik, ez da horrelako mugarik *ote* partikularentzat (ikus Euskaltzaindia 1997):

(38) Nor etorri ote da?

(39) Nolako gizona ikusi ote duzu?

Datu hauek erakusten dutenez, mintzo hauetako bi galde-partikulek guti gora behera esanahi bera dute, baina ez erabat. Gisa berean, guti gora behera joskera berdina dute, baina hemen ere eite hau ez da orokorra. Azterketa sakonagoa merezi lukeen ‘bitxikeria’ dela uste dut: alde batetik, gaur egungo erabileran nola kokatzen diren ikusi behar litzateke, eta ondotik, bien arteko berdintasunak eta desberdintasunak zehaztea interesgarria litzateke.

Atal honetan ikusi dugun bezala, guti dira Hazparneko mintzoa inguruko herrikoetatik bereizgarri egiten duten ezaugarriak (lexikoaia salbu, bistan da). Hala ere, gogoan atxiki behar da hemen ikusi ditugunek, eta ikusi ez ditugun guziek, eremu zabalago batean jasotzen baldin badira ere, denen artean ‘Hazparneko mintzoa’ deitzen dena egiten dutela, hiztunek besteengandik dudarik gabe bereizten ahal dutena.

IV. Hazparneko euskara: geroari so

Hazparneko euskararen gaiari loturik, gauza biziki desberdinak aipatu ditut hemen; soziolinguistika, dialektologia, gramatika, eta abar. Horrekin islatu nahi izan dut hizkuntza edo mintzo batez dugun ezagutza ‘zientifikoak’

alderdi anitz dituela, eta hauek beti urrunago jorratu daitezkeela. Lan horretan ari dira alor desberdinetako euskalariak.

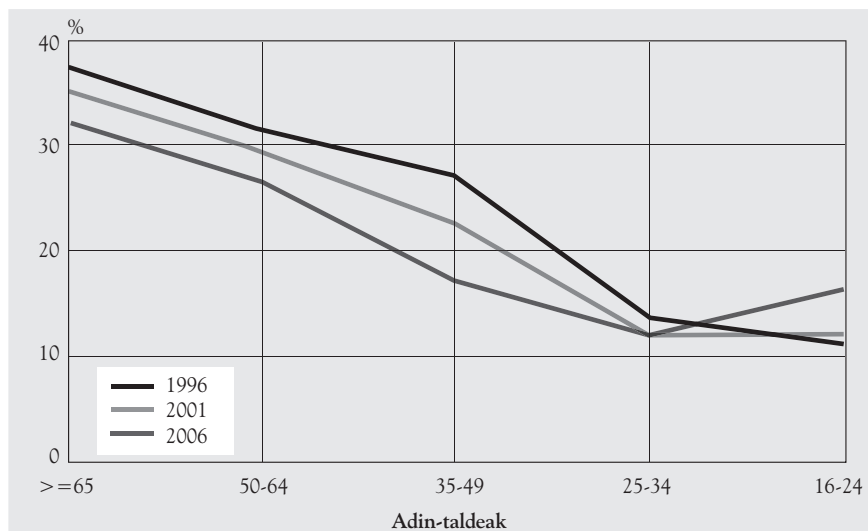
Horrela, ikerketaren ikuspegitik, ipar Euskal Herriko mintzoen azterketa dela-eta esperantza edukitzeko arrazoiak badirela uste dut.

Adibidez, berrikitan argitaratzen hasi den Euskaltzaindiaren *Euskararen Herri Hizkeren Atlasak* balio handiko datuak ekartzen dizkigu tokiko mintzoez eta lexikoiez. Bide beretik, *Euskal Herriko Atlas Sintaktikoaren* egitasmoa martxan da. Honen berezitasuna, dialektologian gutitan sakonki begiratzeko den aldakortasun sintaktikoa aztertzea da. Honek, nafar-lapurterazko mintzo desberdinetako ezaugarri (morfo)sintaktikoak hobeki ezagutzeko aukera emanen digu, eta aitzineko atalean aipatu ditugun fenomenoak zehazkiago ulertu ahal izanen ditugu, herriz herri nola gauzatzen diren ikusiz.

Bestalde, IKER ikerketa guneko ikerlariak sortu duten *Norantz* egitasmoa bada ere. Honek, Hizkeren Atlasaren egitasmoak bezala, aldakortasunaren azterketa du helburu, baina arrunt modu desberdinean. Alde batetik, ez du ikuspegi geografikoa edo dialektologikoa hartzen: ipar Euskal Herrian euskarak aldaketa soziolinguistiko sakonak jasan dituela (eta jasaten dituela) kontuan harturik, gaur egungo hizkuntzaren egoera aztertzea du helburu nagusia, biharkoa nolakoa izan litekeen aurreikusteko, eta hemendik aitzinako garapena segitu ahal izateko. Hots, norantz goazen ikusteko.

Eta egitasmo handi hauei, bistan da, alor desberdinetan, ikertzaile, irakasle, euskaltzale desberdinek egiten duten lana gehitu behar zaie. Poliki-poliki, euskara hobeki ezagutzen ari gara, eta horrekin, batera, Hazparneko euskara ere.

Bukatzeko, esperantzazko beste datu bat ekarri nahi nuke eztabaidara. Idazkiaren hastapenean transmisioaren beherakada aipatu dut, orokorrean atzerakada handia nabaritzen dela azpimarratuz. Hala ere, esperantzarako arrazoiak badirela azpimarratu behar da: azken inkesta soziolinguistikoak ipar Euskal Herrian uzkaillte bat gertatzen ari litekeela iradokitzen du. Azpiko grafikoan, hiru inkestetako emaitzak agertzen dira, adin-taldeka adierazirik:

2. taula. *Elebidunen bilakaera adinaren arabera. Iparraldea, 1996-2006 (%)*

Iturria: IV. *Inkesta Soziolinguistikoa. Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza*. Eusko Jaurlaritza, 2006.

Ikus daiteke aitzineko inkestetako emaitzetan ez bezala, 2006ko inkestararen emaitzetan, belaunaldi gazteenean (18-24 urte) den elebidun proportzioa aitzineko belaunaldian (25-34 urte) dena baino handiagoa dela: lehen aldiko gorakada bat nabarmentzen da datuetan. Hortaz, Geaxine ala ez, lanean segitzeko arrazoiak baditugu.

Bibliografia

CAMINO, I., 2004, «Nafarroa Behereko euskara», *Fontes Linguae Vasconum* 97, 445-486.

CHARRITTON, P., 1985, *Pierre Broussain, sa contribution aux études basques (1895-1920)*, Paris: CNRS.

COYOS, J.B., 2007, «Euskararen kale erabileraren V. neurketaren emaitzez Ipar Euskal Herrian», *Bat Soziolinguistika aldizkaria* 64, 109-116.

DUGUINE, M. & A. IRURTZUN, 2008, «Ohar batzuk nafar-lapurterazko galdera eta galdegai indartuez», X. Artiagoitia & J. Lakarra (arg), *Gramatika jaietan*. P. Goenagaren omenez, Bilbao: UPV/EHU, 195-208.

———, 2010, «Nz-/in situ euskaraz: gazteen nafar-lapurterazko galdera-estrategia berri bat», B. Fernández, P. Albizu & R. Etxepare (arg), *Euskara eta euskarak: aldakortasun sintaktikoa aztergai*, Bilbao: UPV/EHU, 21-36.

EPELDE, I., 2003, *Larresoroko euskara*, Doktorego tesia, UPV/EHU.

———, 2004, «Lapurdikoko hego-ekialdeko euskararen kokapenerantz», *Fontes linguae vasconum* 96, 271-304.

EPELDE, I. & B. OYHARÇABAL, 2009, «“Code switching” en las variedades orientales del vasco», esk. IKER-CNRS.

ETXEPARE, R., 2010, «Contact and change in a restrictive theory of Parameters», esk., IKER-CNRS.

ETXEPARE, R. & B. OYHARÇABAL, 2009, «Datiboa ifar-ekialdeko zenbait hizkeratan», adibidetegia, IKER-CNRS.

EUSKALTZAINDIA, 1997, *Euskal Gramatika. Lehen urratsak II*, Bilbo: Euskaltzaindia.

EUSKO JAURLARITZA, 2008, IV. *Inkesta Soziolinguistikoa. Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza*, Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

LAFITTE, P., 1979(1944), *Grammaire basque. Navarro-labourdin littéraire*, Berrargitaratua: Donostia: Elkar.

———, 1990, *Euskal literaturaz* (P. Urkizuren edizioa), Donostia: Euskal Editoreen Elkarte.

SCHURCHARDT, H., 1992(1922), «Sobre el vascuence de Sara (Labort)», *Euskera* 37, 253-292.

ZUAZO, K., 2008, *Euskalkiak: euskararen dialektoak*, Elkar: Donostia.